

ВИЩА ОСВІТА КРИЗЬ ПРИЗМУ ВІЙНИ**HIGHER EDUCATION THROUGH THE PRISM OF THE WAR**

**Соколенко О.Л., д.ю.н., професор,
професор кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара**

У статті узагальнено основні виклики, з якими зіткнулася вища освіта в Україні під час російської окупації частини України. Йдеться про руйнування інфраструктури ЗВО, потенційні кадрові втрати, скорочення коштів на вищу освіту, відрахування українських та студентів-іноземців з ЗВО, гарантування академічної доброчесності у ЗВО, воєнний стан. Зроблено інформаційно-аналітичні оцінки. Наголошує, що необхідно якомога швидше відреагувати відповідними заходами для захисту вищої освіти в Україні й збільшення її внеску в соціально-економічний розвиток країни та її складових частин - регіонів. В умовах стрімкого загострення виявлених труднощів враховано існуючі проблеми, що виникли чи загострилися у системі вищої освіти України. Навіть у таких складних воєнних умовах є можливості для розвитку української вищої освіти: розвиток міжнародної академічної мобільності студентів та викладачів; інтенсивне запровадження ІТ-технологій у навчальний процес та покращення професіоналізму педагогів; застосування гнучкої технології навчання; співпраця українських та зарубіжних вищих навчальних закладів; впровадження моделі «освіта впродовж життя»; впровадження дистанційної освіти, на зразок повноцінної форми навчання для здобуття вищої освіти; для студентів – можливість навчатися і працювати одночасно, а для викладачів – працювати в освітньо-науковій та інших сферах (передати практичний досвід студентам); розвиток територіальної організації вищої освіти в Україні (перенесення вищих навчальних закладів з територій, на яких ведуться активні бойові дії, або тих що є тимчасово окупованими, у великі міста); можливість дослідити та виправити проблеми у вищій освіті та працювати над викориненням їх причин. За роки незалежності України було проведено багато важливих реформ вищої освіти, спрямованих як на збереження у ній прогресивних традицій минулого, так і досягнення відповідності новим суспільним відносинам і накопичення інноваційного потенціалу для подальшого розвитку.

Ключові слова: вища освіта, воєнний стан, ЗВО, учасники освітнього процесу, освітній процес, дистанційне навчання, освітня діяльність.

The article summarizes the main challenges faced by higher education in Ukraine during the Russian occupation of part of Ukraine. These are the destruction of the infrastructure of higher educational institutions, the potential loss of personnel, the reduction of funds for higher education, the expulsion of Ukrainian and foreign students from higher educational institutions, the guarantee of academic honesty in higher educational institutions, and legislation. Informative and analytical assessments were made. He emphasizes that it is necessary to respond as quickly as possible with appropriate measures to protect higher education in Ukraine and increase its contribution to the socio-economic development of the country and its constituent parts - regions. In the identified conditions of rapid deterioration, the existing problems that arose or worsened in the higher education system of Ukraine were taken into account. Even in such difficult military conditions, there are opportunities for the development of Ukrainian higher education: the development of international academic mobility of students and teachers; intensive introduction of IT-technologies in the educational process and improving the professionalism of teachers; application of flexible learning technologies; cooperation between Ukrainian and foreign higher educational institutions; implementation of the "lifelong education" model; introduction of distance learning as a form of complete education for higher education; for students - the opportunity to study and work at the same time, and for teachers - to work in educational, scientific and other fields (to transfer practical experience to students); development of the territorial organization of higher education in Ukraine (transfer of higher education institutions from territories where active hostilities are taking place, or temporarily occupied, to large cities); the opportunity to investigate and fix problems in higher education and work to address their causes. During the years of independence of Ukraine, many important reforms of higher education have been carried out, aimed at preserving the progressive traditions of the past, as well as at the implementation of new social relations and the accumulation of innovative potential for further development.

Key words: higher education, martial law, higher education institutions, participants in the educational process, educational process, distance learning, educational activities.

Постановка проблеми. Аналіз полягає у визначенні ключових аспектів, що потребують дослідження в контексті взаємодії між вищою освітою та війною в Україні. Основні питання полягають в тому, як воєнні конфлікти впливають на нормальний режим навчання та діяльність вищих навчальних закладів, які можуть бути наслідки для інфраструктури та ресурсів вищої освіти під час війни. Доцільним є визначити стратегії та заходи, що вживаються для відновлення та реформування системи вищої освіти після завершення війни; як можна забезпечити більшу стійкість та розвиток вищої освіти в умовах післявоєнного періоду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З початку військових дій в Україні у 2014 році спостерігається зростаючий інтерес з боку українських науковців у сфері педагогіки, управління освітою, права та інших галузей щодо управління освітою в умовах військового конфлікту. З 2022 року, дослідження щодо управління освітою в умовах війни стали особливо активними через масштабність військових дій, руйнування освітньої інфраструктури, масовий відтік учнів і вчителів, а також особливості правового регулювання введення воєнного стану.

Дослідники, такі як Н. Бібік, О. Мармаза, Т. Сущенко, В. Маслова, Н. Протасова та інші, відзначають постійне

оновлення та розширення функцій управління в цій сфері, а також впровадження нових управлінських технологій. Оскільки мова йде про управління освітою в умовах військового стану, основна увага приділяється дослідженням, пов'язаним із антикризовим та ситуаційним управлінням освітою на передовій. Цю тему розробляють як вітчизняні вчені (Т. Сорочан, І. Коляденко, І. Усік тощо), так і зарубіжні дослідники (Р. Карр-Хілл, І. Ансофф, М. Арлоу та інші). Упродовж останнього року значну кількість досліджень в цій галузі провели фахівці, які розглядають питання публічного управління, правового регулювання, міжнародних стандартів забезпечення права на освіту в умовах війни, такі як О. Доброгорський, Л. Вознюк, Н. Мезенцев, М.П. Ортега та інші.

Мета. Головний науковий аспект полягає в дослідженні впливу військових дій на систему вищої освіти та її розвиток, а також в розкритті важливих аспектів цієї проблематики.

Виклад основного матеріалу. Масштабне вторгнення Російської Федерації в Україну та введення воєнного стану призвели до коректив майже для усіх сфер нашого повсякденного життя. Не є винятком і система вищої освіти. На період воєнного стану перед освітою постали нові виклики, які необхідно терміново вирішувати, щоб

зберегти вищу освіту в Україні та збільшити її внесок у подальший розвиток країни та регіонів.

1. Руйнування інфраструктури установ вищої освіти

Незважаючи на вже складне становище вищої освіти в Україні, через АТО та карантин через Ковід-19, деякі університети зазнають катастрофічних наслідків війни. Більшість університетів стикаються зі знаходженням студентів і персоналу на великих відстанях від вузів, чи на тимчасово окупованих територіях з яких важко виїхати, тому університети були вимушені перейти на дистанційну або змішану форму навчання. У найбільш критичному стані перебувають вищі навчальні заклади, розташовані в зоні бойових дій, але через ракетні обстріли потерпають і тиллові міста, а з ними й вищі. Студенти та викладачі вимушені залишати небезпечні території. Інфраструктура університетів різного ступеня пошкоджена та зруйнована. До 10 університетів було повністю зруйновано і близько 50 пошкоджено (майже 15% усіх українських університетів).

Також велика кількість вищих навчальних закладів була переміщена або переміщується в межах України. До таких ЗВО відносяться: Державний вищий навчальний заклад «Донбаський державний педагогічний університет» та Горлівський інститут іноземних мов Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» тимчасово переміщено на базу Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара; Державний вищий навчальний заклад «Донецький національний технічний університет» разом з відокремленими структурними підрозділами «Бахмутський індустріальний фаховий коледж Державного вищого навчального закладу «Донецький національний технічний університет», «Костянтинівський індустріальний фаховий коледж Державного вищого навчального закладу «Донецький національний технічний університет» тимчасово переміщено на базу Луцького національного технічного університету; «Приазовський державний технічний університет» разом з відокремленими структурними підрозділами «Маріупольський фаховий коледж Державного вищого навчального закладу «Приазовський державний технічний університет», «Маріупольський політехнічний фаховий коледж Державного вищого навчального закладу «Приазовський державний технічний університет», «Маріупольський машинобудівний фаховий коледж Державного вищого навчального закладу «Приазовський державний технічний університет» тимчасово переміщений на базу Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»; Донбаська державна машинобудівна академія тимчасово переміщена на базу Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя; Донбаська національна академія будівництва і архітектури разом з відокремленим структурним підрозділом «Дружківський житлово-комунальний фаховий коледж Донбаської національної академії будівництва і архітектури тимчасово переміщена на базу Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу; Маріупольський державний університет разом з відокремленим структурним підрозділом «Вугледарський фаховий коледж Маріупольського державного університету» тимчасово переміщений на базу Київського національного університету будівництва і архітектури; Бердянський державний педагогічний університет разом з відокремленим структурним підрозділом «Бердянський економіко-гуманітарний коледж Бердянського державного педагогічного університету» тимчасово переміщений на базу Запорізького національного університету; Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького тимчасово переміщений на базу Комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради; Луганський національний аграрний університет разом з відокремленими структурними підрозділами

«Донбаський аграрний фаховий коледж Луганського національного аграрного університету», «Донецький фаховий коледж Луганського національного аграрного університету», «Старобільський фаховий коледж Луганського національного аграрного університету», відокремленим підрозділом «Луганський державний обласний навчальний центр підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів АПК Луганського національного аграрного університету» тимчасово переміщено на базу Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара; Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля разом з відокремленим структурним підрозділом «Северодонецький політехнічний фаховий коледж Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля» тимчасово переміщено на бази Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (проспект Гагаріна, 72, місто Дніпро, Дніпропетровська область), закладу вищої освіти «Подільський державний університет»; Херсонська державна морська академія разом з відокремленим структурним підрозділом «Морський фаховий коледж Херсонської державної морської академії» тимчасово переміщено на базу Одеського державного аграрного університету; Херсонський національний технічний університет разом з відокремленим структурним підрозділом «Економіко-технологічний фаховий коледж Херсонського національного технічного університету» тимчасово переміщено на базу Хмельницького національного університету та інші ЗВО. [1]

Умови переведення цих закладів різні. Однак багато проблем на нових локаціях схожі. Зокрема, необхідно:

- Комп'ютерне, офісне та мережеве обладнання для відновлення навчального та наукового процесів;
- лабораторне обладнання для напрямків фундаментальних досліджень;
- відкриття наукових баз університетів і первинних наукових центрів.

Зазначасмо, що без створення цільових фондів відновлення, надання належної допомоги для забезпечення якості освіти під час та після війни, створення стратегічних альянсів між українськими університетами та асоційованими, відновлення та подальший розвиток вищої освіти може призупинитися. Відновлення системи освіти України буде надзвичайно складним і довготривалим процесом.

2. Зменшення витрат на вищу освіту

Порівняно з 2022 роком фінансування освіти скоротилося на 17%, тож держава у 2023 році витратить на вищу освіту 18,4 млрд грн замість 22,7 млрд грн.

У результаті скорочення нових абітурієнтів та через війну стипендіальний фонд 2023 року зменшиться з 5,1 млрд грн до 4,2 млрд грн. Те ж саме стосується витрат на підготовчу та вищу освіту, які заплановані на рівні 4 млрд грн проти 5 млрд грн 2022 року

Сьогодні компанії не зацікавлені у фінансуванні навчання своїх майбутніх фахівців. Насправді існує суттєва різниця між вимогами роботодавця та рівнем навчання в університеті країни. Таким чином, навчання здобувачів вищої освіти в основному оплачується за рахунок фізичних осіб. [2]

Вища освіта стає все більш недоступною для нижчих класів, реальні доходи зменшуються, великі розбіжності у рівнях доходів населення, ринки позик на освіту слаборозвинуті, життя в небезпечних умовах через війну в Україні також впливає на це.

Це призводить до зниження якості вищих навчальних закладів та академічних послуг у цьому секторі.

3. Втрати науково-педагогічного потенціалу

Між сектором вищої освіти та іншими секторами економіки існує значний розрив у заробітній платі. Крім того, заробітна плата науково-педагогічного персоналу українських вишів значно нижча, ніж у провідних країнах світу.

Існують значні регіональні відмінності в оплаті праці науково-педагогічних працівників ЗВО, підпорядкованих МОН України.

Низька заробітна плата знижувала престиж такої професії. Відповідно до воєнного стану університети були змушені зменшити витрати на оплату праці науковців і викладачів, при цьому:

1) зниження надбавок за здобуття наукового ступеня доктора філософії та доктора філософії за здобуття вченого звання доцента, старшого наукового співробітника або професора;

2) обов'язкова відпустка без збереження заробітної плати (у 2022 році відпустка становила 24 дні замість 56);

3) перерозподіл занять між аудиторними та самостійними;

4) скорочення працівників. [3]

Це спонукає викладачів залишати професію та переходити у більш високооплачувані сфери. Або влаштовуватися на роботу в іноземний університет.

4. Відтік студентів

Навчатися в 240 університетах України та здобувати вищу освіту за різними спеціальностями могли іноземні громадяни понад 150 країн. До війни Україна займала 1,5% міжнародного ринку іноземних студентів. Основними чинниками їх зростання в останні роки є: якість освіти, вартість навчання, визнання дипломів у рідній країні та бажання навчатися в європейських країнах. [4]

За даними Міносвіти України, з початку війни понад 60 тисяч іноземних студентів виїхали за кордон і продовжують навчатися онлайн в українських вишах. Загострюється проблема їхнього повернення в Україну, особливо до установ у постраждалих регіонах від військової агресії російської федерації. Їхня частка становить 15% усіх іноземних студентів найпопулярніших вузів: Харківської, Одеської, Запорізької та Дніпропетровської областей. Якщо взяти до уваги інші вузи цих регіонів: Сумської, Херсонської, Миколаївської, Донецької та Луганської областей, то можна сказати, що близько 40% іноземних студентів не зможуть повернутися до України та продовжити навчання досить довгий час. Більшість із них практикують медицину, тому дистанційне навчання для них неприйнятне. [5]

Крім того, був великий відтік українських студентів, які мусили залишити Україну. Іноземні університети тепер пропонують лояльні умови навчання, заохочуючи українських студентів, які втікають від війни, залишатися вчитися. Якщо війна триватиме, то потрібна реалізація програм подвійних дипломів, створення відкритого українського університету, що дозволить студентам завершити навчання, зберігаючи зв'язки з університетом в Україні.

5. Академічна доброчесність в умовах воєнного стану у вищих навчальних закладах

Питання, чи всі учасники навчального процесу у ЗВО дотримуються принципів академічної доброчесності, завжди є досить делікатним. Особливо важливий у складні для соціально-економічного розвитку України часи,

наприклад, після карантину та у час війни. Коли і викладачам, і студентам ставлять набір умов, які не завжди сприяють виконанню завдань.

Встановлені законом етичні принципи та стандарти в освітній, навчальній та науковій діяльності з метою забезпечення довіри до результатів освіти та наукових досягнень. Адже академічна чесність — це не лише академічний плагіат, а й плагіат, фабрикація, обман, підкуп, упереджене оцінювання.

Академічна доброчесність починається з етичної поведінки викладачів і студентів, яка, у свою чергу, включає дотримання 6 основних цінностей: чесність, довіра, справедливості, повага, відповідальність і мужність. За звичайних обставин їх досить важко відстежити. Під психологічним тиском війни дотримання таких принципів стає важче. Адже зараз у стані великої тривоги перебувають викладачі та студенти, деякі з яких часто хвилюються, втрачають роботу, залишають рідних, залишають постійне місце проживання потерпають від депресій та уразливого психологічного стану. [6]

Викладачі мусять проводити заняття, опитувати учнів, давати завдання, всіляко залучати учнів до навчального процесу, оскільки життя триває. І не завжди можна робити те, що хоче викладач. Те саме можна сказати про студентів, які з різних причин не можуть взяти участь в онлайн-навчанні чи виконати завдання. За таких умов кожен учасник освітнього процесу має виходити із ситуації по-своєму, що не завжди відповідає принципам академічної доброчесності. Проте ми сподіваємося, що після війни ця проблема зникне, а під час війни всі намагаються дотримуватися академічної доброчесності, але, існують різні умови для послаблення таких принципів.

Висновки. Незважаючи на численні проблеми в системі вищої освіти, які зараз існують через російське вторгнення в Україну, все ще можна досягти прогресу. Серед здобутків вищої освіти в умовах воєнного стану можна назвати:

- міжнародні можливості навчання для викладачів і студентів провідних європейських університетів;
- потужне впровадження інформаційних технологій у процес навчання;
- використання технологій адаптивного навчання;
- співпраця українських та європейських університетів;
- реалізація моделі «навчання впродовж життя»;
- впровадження дистанційного навчання як комплексного підходу до здобуття вищої освіти за окремими профільними професіями;
- студенти мають можливість вчитися, працювати, а викладачі – працювати в освіті в інших країнах;
- реформування всієї галузі вищої освіти України (переведення вищих навчальних закладів з місць, що потерпають від збройного нападу РФ);
- можливість виявити приховані проблеми у вищій освіті та працювати над усуненням їх причин. Головне – вчасно виявити загрози та вжити заходів щодо їх зменшення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Інформація про тимчасово переміщені заклади вищої освіти, що належать до сфери управління Міністерства освіти і науки України : Роз'яснення МОН України від 17 травня 2022. URL: <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/pro-ministerstvo/najposhirenishi-zapitannya-vidpovidi-ta-aktualni-kontakti-mon-pid-chas-voennogo-stanu/najposhirenishi-zapitannya-vidpovidi/fahova-peredvisha-visha-osvita>
2. Про спрямування коштів до резервного фонду державного бюджету: Постанова Кабінету Міністрів України від 01 квітня 2022 р. № 401. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-spryamuvannya-koshtiv-do-rezervnogo-fondu-derzhavnogo-byudzhetu-401>
3. Гапон В. В., Барабаш О. А., Читаєва К. Т. Аналіз рівня оплати праці науково-педагогічних працівників у закладах вищої освіти, що підпорядковані МОН України. Київ : ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 2021. 67 с.
4. Навчальні програми будуть змінені вже наступного року. URL: https://lb.ua/society/2022/05/25/517898_navchalni_programi_budut_zmineni.html.
5. Дерюгіна Т., Климак М. Час на порятунок вищої освіти в Україні спливає. URL: <https://voxukraine.org/chas-na-poryatunok-vyshhoi-osvity-v-ukrayini-splyvaye/>
6. Матеріали до засідання Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2022/05/13/Inform.MON.shchodo.pyt.vynesen.na.zasid.Kom.VRU.z.pytan.osvity.pdf> (дата звернення: 02.09.2023).